

Toimittanut Petri Heliniemi

ELEKTRA II - Elektroninen julkaiseminen Ja julkaisujen verkkovälitys

Projektin loppuraportti

Helsingin yliopiston kirjasto
Kirjastotoimen verkkopalvelut
Helsinki 2000

Elektra II - Elektroninen julkaiseminen
Ja julkaisujen verkkovälitys: projektin
Loppuraportti / toim. Petri Heliniemi.
- Helsinki : Helsingin yliopiston kirjasto,
Kirjastotoimen verkkopalvelut, 2000
(Helsinki, Yliopistopaino).
ISBN 95-45-9487-8

Kansi: Harri Heikkilä

ISBN: 951-9487-8 (nid.)

Yliopistopaino
Helsinki 2000

ISBN 951-9488-6 (PDF)

ISBN 951-9489-4 (HTML)

Helsingin yliopiston kirjasto
Helsinki 2000

ESIPUHE

ELEKTRA II - elektroninen julkaiseminen ja verkkojakelu on opetusministeriön Tietoyhteiskunta -ohjelmaan liittyvä kehittämishanke. Sen päätavoitteena on kotimaisen elektronisen julkaisu-toiminnan teknisten ja sopimuksellisten edellytysten kehittäminen. ELEKTRA II on välitön jatkohanke projektin I-vaiheelle.

ELEKTRAn II-vaiheen loppuraportti ilmestyy sekä elektronisena verkkojulkaisuna osoitteessa <http://www.lib.helsinki.fi/elektra>, että painettuna. Painetun julkaisun on kustantanut Yliopistopaino.

Tässä raportissa ei kerrata projektin ensimmäisen vaiheen loppuraportissa käsiteltyjä asioita, vaan raportti keskittyy projektin II-vaiheeseen ja täydentää siten I-vaiheen loppuraporttia. ELEKTRAn II-vaiheen johtoryhmä on hyväksynyt osaraportit, joista tämä raportti on koostettu. Johtoryhmään kuuluvat ylikirjastonhoitaja Esko Häkli Helsingin yliopiston kirjastosta, joka on toiminut myös johtoryhmän puheenjohtajana, julkaisupäällikkö Eeva-Liisa Aalto Tieteellisten seurain valtuuskunnasta, johtaja Sauli Laitinen VTT Tietopalvelusta, johtaja Hannele Kauranne Yliopistopainosta, professori Juhani Lokki Kopiosto ry:stä, osastopäällikkö Jukka-Pekka Timonen Kopiosto ry:stä ja osastonjohtaja Inkeri Salonharju Helsingin yliopiston kirjastosta, joka on toiminut myös ELEKTRAn II-vaiheen projektipäällikkönä. Inkeri Salonharjun sairasloman aikana hänen sijaisenaan on toiminut kehittämisjohtaja Juha Hakala Helsingin yliopiston kirjastosta. Lyhyen aikaa projektipäällikkönä toimi Tiina Hyttinen Kopiostosta.

Loppuraportin on osaraporttien pohjalta toimittanut sovellussuunnittelija Petri Heliniemi ja hän on laatinut myös luvut 1 ja 2 yhdessä Juha Hakalan, Marit Olanderin ja Eeva-Liisa Aallon kanssa. Näissä luvuissa esitellään ELEKTRA II -hankkeen lähtökohtia ja tuloksia.

Luvussa 3 keskitytään tekijänoikeudellisiin kysymyksiin pääpainon ollessa II-vaiheen aikana laadituissa lisenssisopimuksissa. Luvun on kirjoittanut Jukka-Pekka Timonen Kopiosto ry:stä. Luku 4 käsittelee ELEKTRA PRO -jatkohanketta ja sen on kirjoittanut Eeva-Liisa Aalto.

Luvussa 5 esitetään pohdintoja siitä, miten tämän kaltainen hanke tulisi (optimaalisessa) tilanteessa toteuttaa, niin teknisesti kuin taloudellisestikin, jotta kustannusvastaavuuteen päästäisiin. Luvun on kirjoittanut Petri Heliniemi.

Raportin muuntamisesta verkkojulkaisuksi ja sen ulkoasusta on vastannut Petri Heliniemi.

Kiitän kaikkia ELEKTRA II -projektin osallistujia hyvästä matkaseurasta jo hieman tutummaksi käyneeseen elektronisen julkaisemisen maailmaan. Matka on edelleen ollut osallistujajoukolle huikea oppimiskokemus, jonka tuloksena on syntymässä pysyvä elektroninen julkaisu- ja välityspalvelu. Toivon rakentavan yhteistyön jatkuvan laajapohjaisena ELEKTRA PRO -jatkohankkeessa.

Helsingissä 19.06.2000

Petri Heliniemi
sovellussuunnittelija

SISÄLTÖ

ESIPUHE	1
SISÄLTÖ	2
TIIVISTELMÄ	3
1. JOHDANTO	6
1.1 TAVOITTEET JA TEHTÄVÄT	6
1.2 OSALLISTUJAT JA VASTUUT	7
1.3 RESURSSIT, ORGANISOINTI JA TOTEUTUS.....	7
2 PROJEKTIN TULOKSET	9
2.1 YHTEYDET JULKAISIJOIHIN JA AINEISTON HANKINTA	9
2.2 AINEISTON KÄSITTELY	9
2.3 AINEISTON VÄLITYS	10
2.4 PALVELUN KÄYTTÖKOKEMUKSIA.....	11
2.5 YHTEENVETO TULOKSISTA JA HYÖDYISTÄ.....	13
2.6 YHTEYDET MUIHIN HANKKEISIIN	14
3 LISENSISOPIMUKSET	17
3.1 TEKIJÄNOIKEUSRATKAISUT ELEKTRA II-PROJEKTISSA	17
4 JATKOHANKE	19
5 JULKAISUJEN VERKKOVÄLITYKSEN RATKAISUMALLEJA	20
5.1 TEKNIikka	20
LIITTEET	22

TIIVISTELMÄ

ELEKTRA-hanke käynnistyi kesällä 1997, ja se on saanut aikaan merkittäviä tuloksia ja osakseen koti- ja ulkomaista kiinnostusta. ELEKTRA II on jatkanut hankkeen I-vaiheessa luodun ja alkuun saatetun palvelun edelleen kehittämistä.

ELEKTRA II on opetusministeriön Suomi tietoyhteiskunnaksi -ohjelmaan kuuluva yhteistyöhanke, jonka osapuolina on ollut yliopistokirjastoja, kustantajia, tieteellisen julkaisutoiminnan ja elektronisen julkaisemisen tekniikan asiantuntijoita sekä tekijänoikeusjärjestöjen edustaja. Laajan konsortion avulla koko kotimainen tieteellinen julkaisukenttä on saatu mukaan hankkeeseen ja näin on voitu selvittää rinnan elektronisen julkaisemisen teknisiä, taloudellisia ja sopimuksellisia seikkoja, solmia tarvittavia julkaisijakontakteja, kehittää sopimusmalleja ja saada kokemusta elektronisen julkaisemisen kokonaisprosessista. Kattava osallistujapohja on antanut ainutlaatuisen mahdollisuuden kehittää elektronista julkaisu- ja jakelupalvelua, joka vastaa niin tekijöiden, julkaisijoiden kuin tiedon käyttäjienkin tarpeita.

Projektia on koordinoanut Helsingin yliopiston kirjasto ja osallistujina ovat olleet Tieteellisten seurain valtuuskunta, Kopiosto ry, VTT Tietopalvelu ja Yliopistopaino. ELEKTRA II on osallistujien yhteisrahoitteinen hanke ja se on saanut avustusta opetusministeriöltä. Hankkeen kokonaisbudjetti vuosille 1998–2000 on ollut noin 2 miljoonaa markkaa. Projektin II-vaihe on käynnistynyt 1.4.1998 ja päättynyt 31.3.2000. ELEKTRA II-projektin jatkohanketta varten on tehty uusi kahden vuoden mittainen hanke-ehdotus. Tässä raportissa esitellään projektin toisen vaiheen tulokset sekä lyhyesti kuvataan ELEKTRA PRO hanke-ehdotusta. Raportti toimii jatko-osana ensimmäisestä vaiheesta kootulle laajalle loppuraportille, joka on saatavilla painettuna (ISBN 951-45-8078-8) ja ELEKTRAn kotisivulla <http://www.lib.helsinki.fi/elektra>.

Kotimainen tieteellinen julkaisutoiminta ja ELEKTRA II

Kotimaisessa tieteellisessä julkaisukentässä tieteellisten seurojen julkaisutoiminta perustuu edelleen painettuihin julkaisuihin, ja vain muutamilla julkaisijoilla on toistaiseksi niiden rinnalla myös omaa verkkojulkaisutoimintaa. Merkittävin askel kohti verkkojulkaisemista onkin otettu yliopistoissa, joissa lähes jokaisessa on käynnistetty jonkinasteinen kokeilu oman julkaisutoiminnan siirtämisestä verkkoon. Kokeiluihin on lähdetty ensivaiheessa opinnäytteillä; väitöskirjoilla, lisenssiaatintoilla ja pro gradu -tutkielmilla. Tuija Sonkkilan Kansalliselle elektroniselle kirjastolle tekemä selvitys yliopistojen hankkeista löytyy osoitteesta <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/einfo.html>.

ELEKTRA on omalta osaltaan pyrkinyt edistämään tieteellisten seurojen elektronista julkaisutoimintaa ja tällä tavalla lisäämään myös kotimaisen verkkoaineiston tarjontaa. Projektin I-vaihe keskittyikin voimakkaasti elektronisten julkaisupalvelujen kehittämiseen ja julkaisijakontaktien luomiseen. II-vaiheessa pääpaino on ollut jakelupalvelujen laajentamisessa ja parantamisessa sekä sopimuskäytäntöjen ja taloudellisten mallien kehittämisessä.

Julkaisutekniikka

ELEKTRAssa ensisijaiseksi verkkovälityksen tiedostomuodoksi on vakiintunut PDF. Adobe julkaisi Acrobat-ohjelmistonsa uuden 4.0-version, joka on tuonut parannuksia PDF-muotoisten dokumenttien tuottamiseen ja käsittelyyn. Aineistoa on saatu enenevässä määrin aikaisempaa valmiimmassa, verkkovälitykseen jopa suoraan sopivassa muodossa, mutta jonkin verran artikkeleita toimitetaan edelleen ainoastaan painettuna. Julkaisijoille ei ole vielä laadittu yksityiskohtaisempaa ohjeistusta dokumenttien tuottamiseksi.

Valmiiden tyyliohjelmien käyttö on jäänyt huomattavasti odotettua vähäisemmäksi. Valitettavasti tyylien käyttöä ei vielä nykyäänkään opeteta riittävästi tekstinkäsittelykurseilla. Käytännössä melko pienellä koulutuksella ja ohjelmistopäivityksillä ELEKTRAn aineistontuottajat voisivat kuitenkin tehdä huomattavasti nykyistä valmiimpaa verkkojulkaisu-aineistoa. Tämä vähentäisi dokumenttien käsittelykustannuksia. Kustannusten vähentämiseksi myös painetun aineiston skannaamisesta on välttämätöntä luopua.

ELEKTRAn II-vaiheen tärkein päämäärä oli kehittää lisensiointimalli, jolla artikkelit voitaisiin saattaa kokonaisten yliopistoyhteisöjen käyttöön ja joka mahdollistaisi myös asiakaskohtaiset neuvottelut ja sopimukset. Tärkeää on ollut yksilöidä lisensioidut käyttötavat sopimukseksi, joka on mahdollisimman kattava ja yksiselitteinen mutta ei kuitenkaan ole ristiriidassa enempää oikeudenhaltijoiden kuin kirjastojenkaan digitaalisia käyttäjiä koskevien periaatteiden kanssa.

Sopimukset mahdollistivat ELEKTRAn käytön laajentamisen ensin Helsingin yliopiston verkkoon 1.10.1999 alkaen. Esisopimus FinELibin kanssa avasi tietokannan käyttöön yliopistojen ja korkeakoulujen verkoissa koko maassa.

Kustannusrakenne ja maksullisuus

ELEKTRAn II-vaiheen julkaisu- ja välityspalvelusta aiheutuvat kustannukset on katettu osin OPM:n avustuksella ja osittain osallistujien omarahoituksella, joka on tavallisimmin sisältänyt henkilötyötä. Julkaisijoille ja tekijöille kokeiluun osallistuminen on ollut maksutonta. Suurimmat menot projektissa ovat olleet julkaisujen digitointi, yhteyksien luominen tekijöihin ja tekijöiden ja kustantajien oikeuksien hallinnointi sekä tekijänoikeudellisen mekanismin rakentaminen yleensä.

ELEKTRAn II-vaiheen tärkein kehitysskaskel palvelun maksullisuuden osalta oli organisaatiolisenssimallin kehittäminen. Organisaatiolisenssimalliksi omaksuttiin koko organisaation, ensi vaiheessa Helsingin Yliopiston, henkilöstön ja opiskelijoiden tarpeet laajasti kattava sopimus. Sopimuksen mukainen vuosimaksu kattaa kaikki sopimuksen tarkoittamat käyttötavat, eikä tietokannan kokonaiskäyttömäärällä enempää kuin yksittäisten artikkeleidenkaan käyttömäärällä ole vaikutusta korvauksen tasoon. Sopimus liitettiin lisäksi Kopioston ja valtion väliseen valokopiointisopimukseen siten, että ELEKTRA-tietokannassa olevien artikkeleiden tulostaminen ja valokopiointi on luvallista ja mahdollista po. sopimuksen ehdoin.

Projektin II-vaiheessa luovuttiin näin kokonaan I-vaiheessa testatusta, teoskohtaisesta tulostuskorvauksesta. Omaksuttu uusi menettely on samankaltainen kuin ne sopimukset, joita FinELib on solminut ulkomaisten tietokantojen haltijoiden kanssa.

Tekijänoikeusmekanismien rakentaminen projektille, jonka korvaukset oikeudenhaltijoiden määrään suhteutettuina ovat olleet pienet, on ollut työlästä. Niiden oikeudenhaltijoiden määrä,

joiden osalta joudutaan tekemään päätös korvauksen tilittamisestä joko tekijälle tai kustantajalle ylittää 3000. Kokonaisuutena voidaan todeta, että projektin tekijänoikeudellinen hallinnointi on kuitenkin onnistunut hyvin. Se on rakenteellisesti ja järjestelmänä oleelliselta osin valmis ja tarjoaa hyvän pohjan jatkotyöskentelylle.

Julkaisujen jakelukanavat ja ELEKTRAn II-vaiheen käyttökokeilu

ELEKTRAn I-vaiheen aikana ilmeni, ettei palvelun välittäminen vain kirjastojen tietokoneiden kautta ollut tarkoituksenmukaista. Sama aineiston löytyi hyllyistä myös painetussa ja helpommin kopioitavassa muodossa. Yksittäiskäytön hallinnointi ja tulostuskorvausten keruu ei ainakaan käytössä olleella aineistolla onnistunut. Toisaalta juuri käyttöehtojen kapeus helpotti palvelun markkinointia oikeudenhaltijoille projektin alussa, kun digitaalisiin käyttöihin suhtauduttiin yleisesti vielä epäluuloisemmin. ELEKTRAn II-vaiheessa keskityttiinkin sitten kehittämään organisaatiolisenssejä, jotka sallivat palvelun käytön kaikilla luvan hankkineen organisaation tietokoneilla.

Käytännön kokeilu alkoi 15.10.1999 Helsingin yliopiston verkossa. Kokeilun aikana käyttäjillä on oikeus lukea aineistoa päätteeltä ja tulostaa ja tallentaa sitä omaa käyttöä ja opetus- ja tutkimuskäyttöä varten. Kokeilusta saatujen kokemusten perusteella laadittiin kaikki yliopistokirjastot kattava konsortiosopimus, jonka nojalla nämä kirjastot voivat käyttää ELEKTRAA vuoden 2001 loppuun asti. Uusi lisenssi on kymmenkertaistanut ELEKTRAn artikkeleiden käytön.

Yhteydet muihin hankkeisiin

ELEKTRA II on ollut mukana EU:n tekijänoikeuksia selvittävässä Tecup-hankkeessa, johon ELEKTRAn partnereista ovat osallistuneet HYK ja Kopiosto. ELEKTRAssa luotu osaaminen on avannut Helsingin yliopiston kirjastolle ovet myös saman ohjelman Dieper-hankkeeseen, jonka tavoitteina on digitoida eurooppalaisia tieteellisiä aikakauslehtiä ja tarjota yhteinen pääsy tähän tietovarantoon.

Jos ELEKTRAA vertaa muihin eurooppalaisiin teosten digitaalista käyttöä selvittäviin kirjastoprojekteihin, voi todeta, että ELEKTRA on monessa merkityksessä edistynyt projekti. Kirjastojen hakutietoihin kytketään ELEKTRAssa suoraan itse teokset ja näiden teosten käyttöedellytyksistä sovitaan keskitetysti tekijänoikeusjärjestön ja kustantajien kanssa. ELEKTRAssa on rakennettu toimiva lisenssimalli jonka mukaisesta käytöstä ja korvauksista on sovittu muun muassa korkeakouluja edustavan FinELib konsortion kanssa.

TECUP-projektissa, johon HYK ja Kopiosto osallistuvat, vertaillaan kirjastojen digitaalisia käyttäjiä koskevia EU-projekteja Euroopassa ja laajemminkin. Sen piirissä ei ole tullut näköpiiriin ainoatakaan kirjastoprojektia jossa olisi toteutettu vastaava kokonaisuus toimivaksi palveluksi asti. Saavutus on merkittävä erityisesti kun ottaa huomioon, että siihen on yletty puhtaasti kansallisin voimin ja kansallisella – tehtävän laajuuden huomioon ottaen niukalla - rahoituksella.

ELEKTRA-hankkeiden tuloksia on voitu hyödyntää Helsingin yliopiston ja Helsingin yliopiston kirjaston E-thesis hankkeessa. Yhteistyö EVA-projektin kanssa jatkuu eli ELEKTRA II toimittaa aineistonsa arkistoitavaksi EVAlle.

1. JOHDANTO

1.1 Tavoitteet ja tehtävät

ELEKTRAn I-vaiheen loppuraportissa on ELEKTRAn II-vaiheelle asetettu seuraavat tavoitteet:

- toteuttaa aineiston elektroninen julkaisupalvelu pyrkien kustannusvastuuseen
- laajentaa elektronisen aineiston sopimuskäytäntöjä ja kehittää malli organisaatiolisenssiksi
- laajentaa haku- ja välityspalvelua käytettäväksi sopimuskirjastojen lisäksi organisaatiolisenssein
- laajentaa väitöskirjapalvelua kattamaan sekä maksullista että vapaasti verkossa levitettävää aineistoa ja selvittää mallin soveltuvuutta myös oppimateriaalin välitykseen
- testata automaattista maksujärjestelmää
- selvittää artikkeliaineiston kokotekstitietokantaratkaisuja
- integroida palveluun tarvepainatus

Hankkeen johtoryhmä päätti kuitenkin rahoitusvajeen vuoksi ja sen takia että joitakin tehtäviä voitiin hoitaa muissa hankkeissa rajata ja karsia tavoitteita jossain määrin ja lopullisiksi tavoitteiksi tuli

- toteuttaa aineiston elektroninen julkaisupalvelu kustannusvastaavuuteen pyrkien
- laajentaa elektronisen aineiston sopimuskäytäntöjä ja kehittää malli organisaatiolisenssiksi
- laajentaa haku- ja välityspalvelua käytettäväksi sopimuskirjastojen lisäksi organisaatiolisenssein esimerkiksi yliopistojen paikallisverkossa

Väitöskirjapalvelun kehittämistä ELEKTRAn yhteydessä luovuttiin, koska tätä tarkoitusta varten perustettiin Helsingin yliopistossa uusi, erillinen E-thesis-hanke, jossa välitettävä aineisto on vapaasti kaikkien luettavissa.

Mitkään automaattiset maksujärjestelmät eivät vielä toistaiseksi ole teknisesti ja käytettävyydeltään niin kehittyneitä, että niitä kannattaisi kokeilla hankkeessa.

Kokotekstitietokantaratkaisua ei voitu kokeilla, koska tietokantasovelluksen ostamiseen ei ollut varoja. Kokotekstikantoja on tarkoitus tutkia EVA III -hankkeessa, jossa ELEKTRA-artikkeleita voidaan käyttää testiaineistona.

ELEKTRAn artikkeliaineisto voidaan tulostaa tietokoneisiin liitettyjen oheistulostimien kautta. Väitöskirja-aineiston osalta tulostaminen oheiskirjoittimelle ei ole enää mielekästä. ELEKTRAssa väitöskirja-aineiston määrä on kuitenkin siinä määrin pieni, ettei tarvepainatuksen integrointia palveluun ole katsottu tarpeelliseksi. Väitöskirjoja ja muita monografioita julkaiseva E-thesis-hanke on toteuttanut tarvepainatukseen liittyviä käytännön ratkaisuja Yliopistopainon kanssa.

1.2 Osallistujat ja vastuut

Projektin osallistujat ovat

- Helsingin yliopiston kirjasto
- Kopiosto ry
- Tieteellisten seurain valtuuskunta
- VTT Tietopalvelu
- Yliopistopaino

Helsingin yliopisto on koordinoanut ja johtanut projektia, hallinnoinut ELEKTRA-tietokantaa, tarjonnut tuotantoympäristön ja henkilöresurssit aineiston vaatimia konversiotoimenpiteitä varten sekä huolehtinut aineiston luettelointitiedoista tietokannassa ja vastannut seurantatietojen analyysistä ja tulosten raportoinnista.

Kopiosto on vastannut projektissa tekijänoikeuksiin liittyvästä asiantuntemuksesta sekä sopimuskäytäntöihin ja maksullisuusperiaatteisiin liittyvistä periaatteellisista selvityksistä. Se on vastannut myös oikeuksien hankinnasta ja hallinnoinnista. Tieteellisten seurain valtuuskunta on vastannut osaltaan tieteellisen julkaisutoiminnan asiantuntemuksesta, osallistuu aineiston valintaan ja toimittamiseen sekä käyttöoikeuksien hankintaan.

VTT Tietopalvelu on pohjoismainen elektronisen julkaisemisen osaamiskeskus, ja VTT tarjoaa teknistä asiantuntemusta ja koulutusta elektroniseen julkaisemiseen liittyvissä asioissa.

Yliopistopaino on tarjonnut sekä toimitusteknistä että julkaisemisen asiantuntemusta projektin käyttöön.

Oulun yliopiston kirjasto oli mukana projektin määrittelyvaiheessa, mutta luopui hankkeesta sen jälkeen kun projekti keskittyi artikkeleihin väitöskirjojen asemesta.

1.3 Resurssit, organisointi ja toteutus

Projekti kuuluu opetusministeriön Tietoyhteiskunta-ohjelmaan ja saa tukea tämän ohjelman kautta. Projektin budjetin muodostavat osallistujien oma rahoitus budjettivaroin sekä opetusministeriön avustus. Projektin kokonaismenoarvio vuosille 1998 –2000 on ollut noin 2 miljoonaa markkaa.

Projektilla on ollut ohjausryhmä, jossa kaikki osallistujat ovat olleet edustettuina. Johtoryhmä on toiminut asiantuntijaelimenä, joka on ohjannut projektin työstä, hyväksynyt suunnitelmat, päättänyt resurssien käytöstä ja hyväksynyt tulokset. Projektia on johtanut projektipäällikkö, jonka vastuulla on ollut projektin toteutus, projektin vaiheiden dokumentointi ja tiedotus. Hän on vastannut myös projektin taloudesta ja raportoinut sekä johtoryhmälle että ministeriölle.

Projektille on myös perustettu erillinen työvaliokunta, jossa ovat olleet edustettuina Tieteellisten seurain valtuuskunta, Kopiosto sekä Helsingin yliopiston kirjasto. Työvaliokunta on kokoontunut

kuukausittain ja se on huolehtinut johtoryhmälle esiteltävien asioiden valmistelusta sekä koordinoanut ja organisoanut projektin työskentelyä.

Projektin asiantuntijat ovat osallistuneet tehtäväkohtaiseen työryhmätyöskentelyyn ja antaneet muita projektin edellyttämiä asiantuntijapalveluita. Projektiryhmä on toteuttanut projektin tehtävät ja toiminut yhteistyössä taitotiedon kehittämiseksi ja jakamiseksi. Aineiston tuottajien vastuuna on ollut tarjota aineistoa projektin käyttöön.

ELEKTRAn II-vaiheen päätiedotuskanavana on käytetty omia WWW-sivuja, jotka sisältävät sekä julkisen osan, jolla tiedotetaan projektin etenemisestä sekä suomen-, ruotsin- että englanninkielisille verkkokäyttäjille ja salasanalla suojatun, projektin osallistujien omaan käyttöön tarkoitetun arkiston.

Hanketta on esitelty Tieto99-messuilla ja muissa koti- ja ulkomaisissa tilaisuuksissa ja suomen- sekä englanninkieliset esitteet on uudistettu ja niitä on jaettu eri yhteyksissä.

2 PROJEKTIN TULOKSET

2.1 Yhteydet julkaisijoihin ja aineiston hankinta

ELEKTRA-palvelun kautta oli kesäkuussa 2000 5653 artikkelia 48:stä lehdestä ja vuosikirjasta. Noin 30 lehteä on muodostanut aineiston toimittajien ydinjoukon ja näistä lehdistä on saatu lähestulkoon täydelliset vuosikerrat vuoden 1995 alusta lähtien uusimpiin numeroihin saakka. Muista lehdistä on aineistoa saatu hajanaisesti. Koko aineisto on kuitenkin pidetty ELEKTRA-palvelussa. I-vaiheen jälkeen yksi lehti halusi aineistonsa poistettavaksi palvelusta. Ilmeisestikin lehden ajatus oli alunperinkin osallistua hankkeeseen vain I-vaiheen ajan. Kaksi lehteä on lopettanut kokonaan ilmestymisensä ja toisen aineisto, joka sijaitsi lehden omalla palvelimella, ei ole enää saatavilla, joten viitteet kyseisiin artikkeleihin on poistettu ELEKTRA-tietokannasta.

Aineiston saamisen ja ELEKTRAlle sopivaan muotoon toimittamisen osalta yhteistyötä julkaisijoiden kanssa tulisi jatkossa tiivistää. Osalta julkaisijoista aineisto saadaan automaattisesti joko suoraan kirjapainosta tai julkaisijalta yleensä melko pian painetun version ilmestymisen jälkeen. Osalta aineisto saadaan kertatoimituksella joko vuoden lopussa tai seuraavan vuoden alussa. Jotta palvelu toimisi kunnolla, olisi tarpeen sopia jokaisen julkaisijan kanssa toimitustavasta ja julkaisijoiden tulisi myös sitoutua tähän.

Tieteellisten seurain valtuuskunta on ollut yhteydessä pariin kymmeneen uuteen julkaisijaan ELEKTRAN lehtivalikoiman laajentamiseksi. Käytännön toimiin ei kuitenkaan ryhdytty, koska koekäytön toteuttaminen ja uusien organisaatiolisenssien suunnittelu ja niihin liittyvistä uusista valtuuksista sopiminen oikeudenhaltijoiden kanssa vei aikansa. ELEKTRAN II- jatkohankkeessa uusien julkaisijoiden mukaan ottamista voidaan pitää osana tietä matkalla kustannusvastaavuuteen. Uusien julkaisijoiden lehdillä palvelusta saadaan entistä laajempia lukijaryhmiä kiinnostava.

Oulun yliopiston kirjasto luopui hankkeeseen osallistumisestaan, sillä Oulussa keskitytään etupäässä väitöskirja-aineistoon, jota tarjotaan vapaasti luettavaksi verkossa. Tällaiseen käyttöön ei liity samanlaista tekijänoikeuksien ja korvauksien hallinnoinnin problematiikkaa, kuin ELEKTRAssa, jossa pyritään luomaan pikemmin eräänlaista välityspalvelun mallia. Testiaikana Oulusta saadut väitöskirjat (5 kpl) ovat edelleen palvelun kautta haettavana. Historiallinen seura on toimittanut ELEKTRAn omia julkaisemiaan väitöskirjoja II-vaiheen loppuun mennessä yhteensä 30 kappaletta. Nämä väitöskirjat ovat I-vaiheen tapaan olleet ensin ELEKTRAN kotisivujen kautta vapaasti luettavissa, jonka jälkeen ne on siirretty käytettäväksi normaalin ELEKTRA-haun kautta.

2.2 Aineiston käsittely

Aineiston käsittelytavat eivät juurikaan ole muuttuneet I-vaiheesta. Julkaisujen verkkovälityksessä käytetty tiedostomuoto on käytännössä ollut II-vaiheessa PDF. Joitakin artikkeleita on muunnettu myös HTML-muotoon, koska muutamalla julkaisijalla on aineistoa omalla palvelimellaan HTML-muodossa ja he ovat saaneet yhteistyönä verkkoversioksi muunnettua aineistoa takaisin ELEKTRAlta. Julkaisijoiden omilla palvelimilla valmiina oleva aineisto voi toki olla joko HTML- tai PDF-muodoissa tai jopa molemmissa.

Pientä kehitystä on tapahtunut sen suhteen, että aineistoa saadaan entistä valmiimmassa muodossa, muutamilta julkaisijoilta jopa valmiina PDF-muodossa. Valitettavasti ainoastaan painetussa

muodossa toimitettavasta aineistosta ei ole päästy vieläkään kokonaan eroon. Painetun aineiston käsittely on työlästä lukuisien työvaiheiden vuoksi, joita ei kyetä nykyisellä tekniikalla riittävästi automatisoimaan. Aineiston skannausta varten ELEKTRAlle on hankittu II-vaiheen aikana aikaisempaa huomattavasti nopeampi skanneri (Panasonic KV-SS25U), mutta se ei ole sanottavasti helpottanut painetun aineiston käsittelyä, koska eniten aikaa vaativat työvaiheet liittyvät aineiston jatkokäsittelyyn. Tekstimassa voidaan ohjelmallisesti tunnistaa, mutta tekstin oikoluku ja asettelu ei onnistu automaattisesti. Kuvat on yleensä skannattava erikseen ja liitettävä tekstin joukkoon, jotta hyväksyttävä laadullinen taso saavutettaisiin. Jossain määrin on myös elektronisessa muodossa toimitettuun aineistoon jouduttu liittämään kuvat siinä yhteydessä, kun aineistoa on muunnettu verkkoversioksi, skannaamalla joko alkuperäiskuvista tai painetun version sivuilta. Pelkästään painettuna toimitetusta aineistosta olisi vähitellen päästävä kokonaan eroon.

Projektin julkaisuohjelmia on päivitetty uudempiin versioihin ja projektille on hankittu uutena Adoben InDesign-ohjelma.

2.3 Aineiston välitys

ELEKTRAN haku- ja dokumenttien välityspalvelu perustuu nykyisen artikkelien viitetietokannan ARTOn näyttöluettelotoiminnon laajennukseen. ELEKTRAlla on oma ARTOa vastaava tietokanta, joka tulevaisuudessa tulee sulautumaan ARTO-tietokantaan. Nykyisestä ARTOsta ELEKTRA poikkeaa siinä, että asiakkaat saavat käyttöönsä viitetietojen ohella myös luetteloidun aineiston, joka linkataan viitteisiin URL-osoitteen avulla. ELEKTRA-tietokanta toimii VTLS-ympäristössä. Muun yliopistojen käyttämän Linnea-verkon siirtyessä uuteen Voyager-sovellukseen on ELEKTRA-tietokannan tietenkin seurattava mukana.

ELEKTRAN aineisto oli projektin II-vaiheessa alkuun luettavissa vain projektin I-vaiheessa valituissa koekirjastoissa. Helsingin yliopiston kirjastossa lisättiin sittemmin sellaisten päätteiden lukumäärää, joista ELEKTRA-palvelua on voitu käyttää. Muissa käyttöpaikoissa oli edelleen vain yksi tai kaksi päätettä ELEKTRAA varten. Käyttömahdollisuudet olivat siis hyvin rajalliset, mikä näkyi suoraan palvelun käyttöaktiivisuudessa.

Lisensseihin perustuvaa organisaatiokäyttöä valmisteltiin hankkeen alusta lähtien, ja se toteutettiin ensin syksyllä 1999 Helsingin yliopistossa ja keväällä 2000 kaikille yliopistokirjastoille. Käyttökokemusten nojalla - ELEKTRA-aineiston käyttö on kymmenkertaistunut - on helppo päätellä, että ELEKTRA olisi pitänyt saada lisenssipohjaiseen käyttöön jo paljon aikaisemmin. Valitettavasti lisenssikäytön aloitusta hidastivat tekijänoikeuksiin liittyneet kysymykset.

Vaikka käyttö on uusien lisenssien myötä noussut oleellisesti, nykyinen taso, noin 1000 käyttökertaa kuukaudessa, ei vielä ole täysin tyydyttävä. Palvelun markkinoinnin käyttäjille olisi pitänyt olla aktiivisempaa varsinkin lisenssikäytön alettua Helsingin yliopistossa. ELEKTRAN jatkohankkeessa markkinointiin onkin panostettava paljon aiempaa tehokkaammin.

ELEKTRAN www-palvelimelle sallittuja yhteyksiä kontrolloidaan IP-osoitteiden perusteella. Palomuurien ja proxy-palvelimien kautta tulevat yhteydet ovat osoittautuneet ongelmallisiksi VTLS:n HyperLib-käyttöliittymäohjelmalle. Ongelma ei ole valitettavasti ole pelkästään käyttöliittymäohjelmasta johtuva, joten se ei poistu Voyageriin siirryttäessä. Palomuurin takaa yhteyksiä muodostettaessa koneelle syntyvä ulospäin näkyvä IP-osoite ei välttämättä ole sama kuin mikä se on yksittäisellä koneella, josta yhteyttä otetaan. Tällöin käyttäjä ei pääse palveluun sisään, koska suojausohjelma ei tunnista koneelle määriteltyä "väärää" IP-osoitetta.

Ongelma voidaan kiertää avaamalla pääsy ELEKTRAn asiakkaan verkon kaikilta koneilta, mutta tämäkin voi olla vaikea ratkaisu, jos sopimuksen mukaan käyttö on rajattava muutamiin koneisiin. Palomuuria käyttävien asiakkaiden lisäksi samoja vaikeuksia esiintyy kaupallisia yhteydentarjoajia käyttävillä. Teknisiä ratkaisuja ongelmaan on ainakin kaksi: palomuurin avaaminen ELEKTRA-palvelimelle tai HYK:n ja asiakkaan välisen virtual private network -yhteyden rakentaminen. Valitettavasti molemmat ratkaisumallit ovat yleensä käytännössä mahdottomia.

Lisenssien myötä kasvanut ELEKTRAn käyttöpaikkojen määrä on lisännyt huomattavasti Helsingin yliopiston kirjastossa tehtävää sallittujen IP-osoitteiden tiedoston ylläpitotyötä.

Rajusti lisääntynyt käyttö on näkynyt palvelun hitautena, joka varsinkin FinELib-käytön alkuvaiheessa oli huomattava ongelma. Hitaus johtui sekä vanhentuneesta www-palvelimesta että tämän palvelimen ja Linnea-yhteisjärjestelmäkoneen - jonne ELEKTRA-tietokanta on sijoitettu - välisen verkkoyhteyden ajoittaisesta ruuhkaisuudesta. ELEKTRAn vanhan palvelimen tilalle on päätetty hankkia uusi tehokkaampi palvelinkone ja keinoja verkkoyhteyden nopeuttamiseen selvitetään.

ELEKTRA II -projektin aikana on kartoitettu mahdollisuudet kehittää palvelua Voyager-kirjastojärjestelmäympäristössä. Alla suppea yhteenveto tästä teemasta.

Voyager-kirjastojärjestelmä tulee tarjoamaan uusia mahdollisuuksia ELEKTRA-aineiston välitykseen. Artikkeleiden haku ja siirto URL-linkin avulla omalle koneelle luettavaksi toimivat sinänsä samoin periaattein kuin VTLS-järjestelmässä. Ututta on se että useita Voyager-tietokantoja voidaan liittää virtuaaliseksi yhteisluetteloksi. Voimme siis valita yhdistämmekö ELEKTRAn ja ARTOn fyysisesti vai vain virtuaalisesti. Selvää on että ELEKTRA-aineiston käytön kasvattaminen nykyisestä onnistuu helpoimmin jos ARTO- ja ELEKTRA-haut yhdistetään jommallakummalla käytettävissä olevalla tekniikalla.

Voyagerissa voidaan myös toteuttaa ELEKTRA-aineiston kokotekstihaku sekä mahdollisesti myös artikkeleiden kontrolloitu jakelu käyttäen hyväksi rakenteilla olevaa ENcompass-modulia. Sen tarkat tekniset ominaisuudet eivät vielä ole tiedossamme, joten yksityiskohtainen suunnittelu on ollut mahdotonta. ELEKTRA PRO -hankkeen aikana tutkimme erityisesti tämän rakenteilla olevan Voyager-piirteen tarjoamia mahdollisuuksia.

Voyagerissa on Internetin tiedonhakustandardin eli Z39.50-protokollan tuki. Sen ansiosta Voyager-tietokantoja voidaan hakea helposti myös muista kirjastojärjestelmistä tai erillisiä Z39.50-asiakasohjelmia käyttäen. Niinpä ELEKTRAn käyttäjiksi voidaan tulevaisuudessa helposti ottaa myös kirjastoja jotka eivät käytä Voyager-ohjelmaa.

2.4 Palvelun käyttökokemuksia

ELEKTRAn I-vaiheen mukainen kirjastokäyttö

Palvelun käyttö alkoi ELEKTRAn I-vaiheen tapaan kuudessa tieteellisessä kirjastossa, Helsingin, Jyväskylän ja Oulun yliopiston kirjastossa, Teknillisen korkeakoulun kirjastossa, Helsingin yliopiston Maatalouskirjastossa sekä VTT Tietopalvelussa. Muutamasta tieteellisestä kirjastosta oltiin yhteydessä ELEKTRAn, mutta kiinnostus ei johtanut käytön laajentumiseen koekäyttömallin mukaisesti. Tämän mallin puutteethan olivat jo projektin ykkösvaiheessa selvät. Kokonaan uuden

sopimus- ja valtuusrakenteen luominen vei kuitenkin projektin II-vaiheen alkuosan, kevään 1999, ja laajennettua käyttöä päästiin testaamaan lopulta syksyllä 1999.

Niin kauan kuin uudet lisenssiratkaisut eivät olleet valmistuneet oli palvelun käyttö keväällä ja kesällä 1999 edelleen melko vähäistä. Perinteisen koekäyttömallin heikko suosio selittynee osaksi käyttöpaikkojen vähäisyydellä ja sillä että ELEKTRA-päätteet eivät ole olleet kovin helposti kyseisissä kirjastoissa löydettävissä.

Jälkikäteen on helppo arvostella juuri kirjastojen valintaa näiksi koekäyttöpaikoiksi. Kaikista testikirjastoista löytyy melko kattavasti ELEKTRAn tarjoamat lehdet hyllystä, perinteisessä painetussa muodossa. Koska tekstin lukeminen päätteeltä ei ole yhtä helppoa ja mielekäästä kuin painettuna, ei ole suurtakaan epäilystä siitä, kumman vaihtoehdon käyttäjät mieluummin valitsevat, varsinkin kun artikkelit ovat lisäksi lähes kaikissa tapauksissa kopioitavissa edullisemmin perinteisellä tekniikalla suoraan painetuista versioista.

Maksullisia tulostamistapahtumia koekirjastoissa ei ole ollut tai ainakaan niistä ei ole raportoitu.

Julkaisijoilla on mahdollista saada ELEKTRA-palvelu käyttöönsä ja muutamat julkaisijat ovatkin käyttäneet tätä mahdollisuutta hyväkseen, lähinnä tarkastaakseen omaa aineistoansa.

Viron Kansalliskirjasto sai lyhyen koekäyttöoikeuden.

ELEKTRAA on koekäytetty myös Helsingin kouluverkon yhdessä lukiossa. Koekäyttö ei ainakaan vielä ole johtanut ELEKTRAn laajempaan käyttöön kouluverkoissa.

Julkaisijoilla ei useinkaan ole omaa palvelinta, vaan yhteydet tulevat jonkin kaupallisen palveluntarjoajan kautta. Tällöin pääsy ELEKTRAn käyttäjäksi IP-osoitteen perusteella epäonnistui, koska asiakkaan koneelle määrittyvä IP-osoite muuttuu yhteyskerrasta toiseen. Myös yhteydet palomuurien takaa (esimerkiksi Helsingin kouluverkosta) osoittautuivat ongelmallisiksi. Siksi ELEKTRAn HyperLib-käyttöliittymäohjelmaan lisättiin mahdollisuus kirjautua käyttäjäksi myös käyttäjätunnuksen ja salasanan avulla.

Kirjastojen toimipisteiden käyttö ELEKTRAn tärkeimpinä asiakaspisteinä oli, kuten jo projektin edellisessä osaraportissa todettiin, liian suppea ratkaisu. Tarvittiin kehittyneempi malli välityspalvelun avaamiseksi. Ratkaisu tähän olivat organisaatiolisenssit, jota voidaan pitää ELEKTRAn II-vaiheen merkittävimpana saavutuksena.

Lisenssikäyttö

Lisenssisopimukseen perustuva kokeilukäyttö alkoi 15.10.1999 Helsingin yliopiston paikallisverkossa mahdollistaen siis palvelun käytön kaikista verkkoon liitetystä koneista: ELEKTRAA voi käyttää yliopiston henkilökunta, tutkijat ja opiskelijat sekä asiakkaat yliopiston eri kirjastoissa. Kokeilukäyttö oli mahdollista II-vaiheen loppuun saakka. Heti koekäytön ensimmäisestä päivästä lähtien kasvoi palvelun käyttöaste moninkertaiseksi.

Helsingin yliopiston kirjaston koordinoiman FinELib-hankkeen kanssa neuvoteltiin Helsingin yliopiston kanssa solmitun sopimuksen pohjalta esisopimus ELEKTRA-palvelun avaamisesta kaikkien FinELib-konsortioon kuuluvien yliopistojen käyttöön. Esisopimusta ollaan tätä kirjoittaessa laajentamassa varsinaiseksi sopimukseksi, joka ulottuisi 31.12.2001 saakka.

Kopioston laatimia lisenssisopimuksia voidaan käyttää laajennettaessa palvelun käyttöä yliopistojen ulkopuolelle. Sopimus pohjia voidaan todennäköisesti hyödyntää myös tulevissa ELEKTRAN kaltaisissa hankkeissa kuten PERI+:-ssa.

Käyttäjäpalautetta ei ole I-vaiheen käyttäjäkyselyn jälkeen kerätty systemaattisesti. Yksittäisiltä käyttäjiltä on joskus tullut kommentteja palvelusta. Käyttöliittymäohjelman keräämien lokitietojen perusteella raportoidaan julkaisijoita ja artikkelien kirjoittajia aineiston käytöstä.

2.5 Yhteenveto tuloksista ja hyödyistä

Tulokset

- Toimiva kotimaisten elektronisten julkaisujen haku- ja välityspalvelu

ELEKTRA on elektronisten julkaisujen kontrolloitu haku- ja välityspalvelu, joka on integroitu yliopisto- ja korkeakoulukirjastojen Linnea-järjestelmään. Tavoitteena on, että palvelu voisi mahdollisimman päästä täyteen kustannusvastaavuuteen, jolloin sen tuotanto olisi riippumaton projektirahoituksesta.

- Selvitys lisenssisopimusten tekijänoikeudellisesta struktuurista, kuten tarvittavista käyttöoikeuksista, korvauserusteista ja muista käyttöluopien ehdoista
- Lisenssisopimus

Projektin II-vaiheen päätuloksena on palvelun avaaminen verkkokäyttöön. Keino tähän on kolmikantasopimus, jossa tietokantaa hallinnoiva HYK ja oikeudenhaltijoita edustava Kopiosto sopivat asiakkaan kanssa ELEKTRA-tietokannan ja siihen sisältyvien teosten käytöstä. Lisenssisopimukseen perustuvaa käyttöä on kokeiltu Helsingin yliopiston verkossa projektin viimeisen kuuden kuukauden aikana, ja aivan projektin lopulla käyttö laajeni kaikkiin yliopistokirjastoihin.

- ELEKTRA-viitetietokanta ja sen bibliografisiin tietueisiin liittyvä kokotekstiaineisto
- Palvelussa olevan aineiston määrällinen kasvattaminen

Palvelun kautta käytettävissä olevan aineiston määrä on II-vaiheen aikana kasvanut huomattavasti. Keskeisten lehtien osalta tietokanta sisältää kattavat vuosikerrat aina vuoden 1995 alusta lähtien.

II-vaiheen päättyessä oli palvelun kautta haettavissa noin 5500 artikkelia ja monografiaa 46:sta lehdestä väitöskirja-aineiston lisäksi.

- Toimiva tilitysjärjestelmä projektiin osallistuville tekijöille ja kustantajille

Projektissa on selvitetty elektronisten julkaisujen laskutusperiaatteita sekä kehitetty tilittämiseen tarvittavia mekanismeja tekijänoikeuskorvausten tilittämiseksi oikeudenhaltijoille (niin tekijöille kuin julkaisijoillekin). Tuloksena on toimiva laskutus- ja tilitysjärjestelmä, jota on jo testattu, mutta ensimmäinen todellinen ohjelman ajo tehdään II-vaiheen päättyttyä.

Yhdeksi tavoitteeksi asetettuun täyteen kustannusvastaavuuteen ei ole päästy. Kehitetyt lisenssisopimukset ovat toki tärkeä askel tähän suuntaan, mutta tavoitteen täytyminen tuntuu edelleen hieman kaukaiselta. Kielialueen pienuus sinällään rajoittaa jo potentiaalisten lukijoiden määrää ja edelleen sitä pienentää lehtien erikoistuminen tietyille tieteen aloille, jotka saattavat kiinnostaa hyvinkin pientä specialistien joukkoa, jotka saavat aineiston käsiinsä edelleen perinteisesti painetussa muodossa.

Elektronisen julkaisemisen prosessi aina kirjoittajasta lähtien ei ole vielä niin kehittynyt, että elektronisen julkaisemisen tarjoamat hyödyt ja säästöt saataisiin hyödynnetyksi. Useimmiten mukana on edelleen perinteisen, painetun julkaisemisen "taakka" ja perinteinen julkaiseminen koetaan edelleen kirjoitustyön päämääränä. Pienten tieteellisten yhteisöjen julkaisutoiminta hoidetaan usein hyvinkin pienillä resursseilla, mutta jo suppealla koulutuksella ja vähäisillä laitteisto-/ohjelmistoinvestoinnilla saataisiin parannuksia aikaan.

Tärkein projektin hyöty ja tulos on se, että Suomen tutkija- ja tiedeyhteisöllä on nyt laaja kokoelma myös kotimaista tieteellistä aikakausjulkaisuaineistoa verkon kautta saatavilla. Vastaavat muut kokoelmat ovat tähän asti olleet ulkomaisia.

Hyödyt

- Mahdollistaa kotimaisen tieteellisen aineiston julkaisemisen, välittämisen ja säilytyksen uudella teknologialla
- Tarjoaa valtakunnallisen kanavan tekijänoikeudenalaisen tieteellisen aineiston kontrolloituun verkkokäyttöön
- Antaa viitetietokantojen käyttäjille helpon pääsyn ja monipuoliset tiedonhakumahdollisuudet artikkeliaineistoon sekä mahdollisuuden saada primaarijulkaisut tiedonhaun yhteydessä
- Antaa kokemusta tekijänoikeuksien hankinnasta, hallinnoinnista sekä tekijänoikeuskorvauksien tilityksen organisoinnista
- Antaa kokemusta organisaatiolisenssien laadinnasta ja hallinnoinnista sekä lisensoidun kotimaisen aineiston käytöstä
- Antaa kokemusta menettelytavoista aineiston autenttisuuden ja saatavuuden varmistamiseksi
- Antaa kokemusta elektronisen julkaisemisen, sekä julkaisujen käyttöön asettamisen ja välittämisen kokonaisprosessista
- Luo kansainvälisiä ja kansallisia yhteyksiä muihin vastaaviin kehittämishankkeisiin ja antaa kansainvälistä näkyvyyttä.
- Tukee tuloksillaan lukuisia muita projekteja, kuten EVA, E-thesis, TECUP ja DIEPER.

2.6 Yhteydet muihin hankkeisiin

Helsingin yliopiston kirjaston muihin hankkeisiin on ELEKTRAN II-vaiheella edelleen vahva yhteys. ELEKTRAN II-vaiheen aineisto toimitetaan I-vaiheen tapaan arkistoitavaksi arkistopalvelimelle, jota EVA-hankkeessa hallinnoidaan.

Väitöskirjojen ja muun opinnäyteaineiston verkkovälitystä varten perustetussa E-thesis hankkeessa, jota Helsingin yliopiston kirjasto on ollut toteuttamassa, on voitu hyväksikäyttää ELEKTRASTA saatuja kokemuksia ja oppeja. E-thesis tarjoaa aineiston vapaasti kaikkien käytettäväksi, mutta jos aineiston käyttöä halutaan kontrolloida, voidaan väitöskirjat ottaa mukaan ELEKTRAN kautta haettaviksi.

TECUP (Test-bed implementation of the ECUP framework)

TECUP (<http://www.sub.uni-goettingen.de/gdz/tecup/>) on jatkoa aikaisemmille EU:n kirjasto-sektorin hankkeille ECUP ja ECUP+. Hankkeessa analysoidaan Euroopan maissa ja Yhdysvalloissa käynnissä olevia ja hiljakkoin päättyneitä hankkeita, joissa tekijänoikeudelliset seikat ovat keskeisiä. Lähestymistapa on käytännönläheinen: tavoitteena on löytää ja vertailla toimiviksi osoittautuneita malleja.

Hanketta koordinoi Göttingenin yliopiston kirjasto Saksasta. Osallistujia on yhteensä 11, ja mukana on kirjastoja, tekijänoikeusjärjestöjä, kustantajia ja yrityksiä. Suomalaisina osapuolina hankkeessa ovat ELEKTRAN partnerit Kopiosto ry. Ja Helsingin yliopiston kirjasto. Hankkeen kesto on 24 kuukautta ja se käynnistyi vuoden 1999 alussa.

TECUP aloitti työnsä laatimalla kyselyn, joka lähetettiin noin viidellekymmenelle keskeisimmäksi arvioidulle projektille eri Euroopan maissa ja Yhdysvalloissa. Saatujen tulosten perusteella relevantit projektit voitiin ryhmitellä keskeisten muuttujien perusteella muutamiin luokkiin. Parikymmentä projektia valittiin tarkemman tutkimuksen kohteeksi <http://www.sub.uni-goettingen.de/gdz/tecup/project.htm>, joukossa kansallisista hankkeistamme mukana ELEKTRA ja FinELib.

Projektissa on koottu tekijänoikeudellisten mallien analyysia varten oikeudellinen asiantuntijaryhmä (LAG), teknologisia vaatimuksia puolestaan analysoi teknologia-asiantuntijaryhmä (TAG). Konsensusta rakennetaan strategisessa asiantuntijaryhmässä (SAG).

Inkeri Salonharju ja Jukka-Pekka Timonen esittelivät ELEKTRA II-projektin nykyvaihetta TECUP-projektin workshopissa Frankfurtissa 29.11.1999. ELEKTRA on tällä hetkellä ainoa eurooppalainen projekti jossa oikeudenhaltijoiden tekijänoikeusjärjestön kautta kirjastojen kanssa tapahtuva yhteistyö on johtanut laajaan verkossa toimivaan palveluun. TECUP-projektista saatujen vertailukohtien perusteella voidaan todeta, että ELEKTRAN tulokset siihen sijoitettuihin varoihin verrattuna ovat olleet erinomaiset.

Dieper (DIgitised European PERiodicals)

Dieper-projektissa (<http://www.SUB.Uni-Goettingen.de/gdz/dieper/>) digitoidaan tekijänoikeuksista vapaita matematiikan alan aikakauslehtiä ja perustetaan keskitetty palvelu, jonka kautta voi löytää kaikki kokonaan digitoidut tai digitoitavina olevat lehdet. Palvelu löytyy osoitteesta <http://www.sub.uni-goettingen.de/gdz/dieper/Dpsearch.htm>. Palvelua ylläpitää Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, joka on myös Dieper-projektin vetäjä.

Projekti käynnistyi marraskuussa 1998 ja sen kesto on kaksi vuotta. Dieper pyrkii vastaamaan seuraaviin kysymyksiin:

- Mitä painettuja lehtiä on jo digitoitu takautuvasti Euroopassa ja muualla maailmassa?
- Onko mahdollista löytää kaikki digitoidut lehdet yhden palvelun kautta
- Miten voi selata haluamiaan lehtiä ja ovatko tekstit haettavissa?
- Miten digitoidut lehdet voidaan pitää tarjolla ja säilyttää pysyvästi?
- Miten tekijöiden, kustantajien ja kirjastojen oikeudet voidaan ottaa huomioon?
- Miten kirjastot voivat tilata digitoituja lehtiä?

- Miten aineiston lisensointi ja laskutus voidaan hoitaa?

Matematiikka valittiin kohdealaksi siksi, että matemaatikoille 1800-luvunkin aineisto on suurelta osin edelleen relevanttia. Vaikka testiaineisto on valittu siten, että se on tekijänoikeuksista vapaata, pyritään yhteistyössä EU:n TECUP-projektin kanssa kehittämään ratkaisuja myös tekijänoikeuksien suojaaman aineiston digitointiin ja välittämiseen. Testiaineiston ohella Dieperin hakupalvelun kautta tulee tarjolle myös muiden projektien digitoimia lehtiä. Dieper tekee yhteistyötä esimerkiksi eurooppalaisten digitointihankkeiden sekä amerikkalaisen JSTOR-projektin (<http://www.jstor.org/>) kanssa.

Kun EU-projektirahoitus päättyy, Dieper jatkaa toimintaansa kirjastojen normaalina työnä. Tähän tarvittavat järjestelyt ja sopimukset viimeistellään jo projektin kuluessa.

3 LISENSISOPIMUKSET

3.1 Tekijänoikeusratkaisut Elektra II-projektissa

ELEKTRA I – projektin aikana tieteellisiä artikkeleita sisältävä ELEKTRA-tietokanta oli vain yksittäisten kirjastojen käytössä. Myös tekijöiltä ja kustantajilta hankitut valtuudet oli rajoitettu tähän käyttöön. Sopimukset oli lisäksi kirjoitettu siten, että kukin tekijä ja kustantaja antoi valtuuden suoraan HYK:lle. Tämän seurauksena valtuudet oli määritelty hyvin tiukasti.

ELEKTRAN II-vaiheen tärkein päämäärä oli kehittää lisensointimalli, jolla artikkelit voitaisiin saattaa kokonaisten yliopistoyhteisöjen käyttöön ja joka mahdollistaisi asiakaskohtaiset neuvottelut ja sopimukset. Tätä varten projektin tekijänoikeusjärjestelyistä vastaan Kopiosto ry toteutti projektin aikana seuraavat toimenpiteet.

- 1) Määriteltiin organisaatioiden ja niiden työntekijöiden näkökulmasta ne artikkeleiden digitaaliset ja analogiset käyttötavat, jotka sopimuksen tuli kattaa.
- 2) Yksilöitiin lisensoidut käyttötavat sopimukseksi joka oli mahdollisimman kattava ja yksiselitteinen mutta ei kuitenkaan ollut ristiriidassa enempää oikeudenhaltijoiden kuin kirjastojenkaan digitaalisia käyttöjä koskevien periaatteiden kanssa.
- 3) Päätettiin miten teosten loppukäytön määrä ja laatu vaikuttaisi korvauksen määrään.
- 4) Hahmoteltiin korvausten jaon periaatteet.
- 5) Laadittiin oikeudenhaltijoille valtakirjamallit, jotka antaisivat yhdelle taholle – tässä tapauksessa Kopiostolle – oikeuden sopia erilaisten asiakkaiden kanssa tietokantaan sisältyvien artikkeleiden käytöstä ja siitä maksettavasta korvauksesta. Valtakirjojen tuli edistää yksinkertaisen ja tehokkaan korvausten jakomekanismin toteuttamista mutta sallia samalla oikeudenhaltijoille valinnanvapaus keskeisissä kysymyksissä.
- 6) Organisoitiin yhteistyössä projektiin osallistuvia oikeudenhaltijoita edustavien järjestöjen kanssa oikeudenhaltijoiden johtoryhmä joka ohjaa Kopiostolle annettujen valtuuksien käyttöä projektissa.
- 7) Otettiin yhteys oikeudenhaltijoihin ja kerättiin heiltä valtuudet projektia varten sekä tallennettiin kunkin valtakirjan tekijä- ja teostiedot Kopiostoon perustettuun ELEKTRA-oikeudenhaltijarekisteriin.
- 8) Neuvoteltiin ja sovittiin Helsingin Yliopiston kanssa koko yliopistoverkkoa koskeva koekäyttösopimus ajalle 1.10.1999-31.3.2000
- 9) Suunniteltiin ja rakennettiin keväällä ja kesällä 1999 ATK-järjestelmä, jolla korvaukset voidaan Kopioston nykyisiä tietojärjestelmiä hyödyntäen jakaa oikeudenhaltijoille.

ELEKTRA II-projektin työ mahdollisti sen, että keväällä 2000 voitiin solmia esisopimus FinELib konsortion kanssa ELEKTRA-tietokannan käyttöoikeuden antamisesta kaikille Suomen yliopistoille.

Teoksia ja niiden käyttöä sekä valtuuksia ja tilitystietoja koskevat tiedot on tallennettu projektia varten rakennettuun tietokantaan Kopiostossa. Tämä tietokanta toimii keskeisenä apuvälineenä korvausten tilityksessä.

Projektia varten laaditut valtakirjat ja sopimusmallit ovat liitteenä.

4 JATKOHANKE

ELEKTRA-projektissa on ollut tavoitteena toteuttaa kotimaisen tieteellisen artikkeliaineiston julkaisupalvelu kustannusvastaavuuteen pyrkien. Projektin kakkosvaiheen loppuessa on voitu todeta, että ELEKTRAN kehittäminen on vielä kesken eikä se laadultaan ja laajuudeltaan vielä vastaa niitä vaatimuksia, joita sille voitaisiin asettaa, jotta se kiinnostaisi käyttäjiä laajemmin tiedeyhteisössä ja löytäisi käyttäjiä myös tiedeyhteisön ulkopuolella.

Projektin osallistujat ovat arvioineet, että ELEKTRA-palvelun kehittämiseksi tarvitaan noin kahden vuoden lisäaika, jonka kuluessa lehtien julkaisuprosessia kehitetään TSVn, lehtien ja HYKn yhteistyönä. Tavoitteena on selvittää julkaisuprosessit ja integroida ELEKTRAN tuotanto nykyistä kiinteämmin lehtien tuotanto-prosessiin. Näin lehdet voivat toimittaa aineistoa joustavasti sekä ELEKTRA-tietokantaan että julkaista sen joko painettuna tai elektronisesti. ELEKTRA sopii näin ollen hyvin osaksi sekä tieteellisten seurojen elektronisen julkaisemisen että Tieteellisten seurain valtuuskunnan tarjoamien digitointipalvelujen kehittämistä.

ELEKTRA PROssa projektin vetovastuu siirtyy Tieteellisten seurain valtuuskunnalle. Tätä on pidetty välttämättömänä yhteistyön kiinteyttämiseksi lehtijulkaisijoiden kanssa. Helsingin yliopiston kirjasto on edelleen partnerina projektikonsortiossa, ja tuotanto- ja jakelu voi jatkossakin tapahtua HYKssä. Kopiosto vastaa osaltaan edelleen tekijänoikeusasioiden hallinnoinnista ja tietokannan lisensiointisopimuksista.

ELEKTRA PROn tavoitteena on

- laajentaa tietokannan lehtivalikoimaa niin että humanistis-yhteiskuntatieteellisten alojen keskeiset kotimaiset lehdet ovat mukana
- varmistaa aineiston keskeytyksetön saaminen tekemällä julkaisijoiden kanssa kirjalliset sopimukset aineiston toimittamisesta
- kehittää lehtien julkaisuprosessia Tieteellisten seurain valtuuskunnan, lehtien toimitusten ja Helsingin yliopiston kirjaston yhteistyönä sekä ELEKTRAN että lehtien tuotannon rationalisoimiseksi ja kustannusten alentamiseksi. Tavoitteena on selvittää julkaisuprosessit ja integroida ELEKTRAN tuotanto nykyistä kiinteämmin lehtien julkaisuprosessiin. Julkaisijoita ja tekijöitä varten tulisi laatia julkaisuohjeet ja myös työkalut dokumenttiin sisällytettäviä kuvailuja ja tyylimäärityksiä varten
- tuottaa julkaisijoita ja tekijöitä varten tieteellisten artikkeleiden rakenteisen julkaisemisen malli XML-vetoisessa ympäristössä
- yksinkertaistaa ja kehittää tekijänoikeuksien sopimusmalleja, -mekanismeja ja lisensiointi-menettelyä
- siirtää ELEKTRA-palvelu Voyager-järjestelmään
- toteuttaa ELEKTRA-tietokannan käyttö FinELib-palvelussa Voyagerin Z39.50-palvelin-ohjelman avulla.

ELEKTRA PRO on saanut rahoitusta opetusministeriön Tietoyhteiskunta-rahoista 200 000 mk. Lisärahoitusta on haettu Suomen Akatemialta. Tekijänoikeuskorvaukset sekä kustantaja- että tekijäpuolelle hoidetaan tietokannan lisensioinnista saaduilla tuloilla. Kansallisen elektronisen kirjaston (FinELib) kautta on tehty esisopimus tietokannan käytöstä yliopisto- ja korkeakouluverkoissa jaksolle 1.4.2000 – 31.12.2001. Tämän sopimuksen tuotto on 300 000 mk. Lisenssineuvottelut tietokannan käytöstä myös ammattikorkeakouluissa ovat käynnissä.

5 JULKAISUJEN VERKKOVÄLITYKSEN RATKAISUMALLEJA

5.1 Tekniikka

ELEKTRAn I-vaiheessa päädyttiin valitsemaan verkkovälitysmuodoiksi PDF ja HTML ja aineiston arkistointi/pitkäaikaissäilytys tapahtuu toimitetun aineiston alkuperäismuodossa. ELEKTRAlle on toimitettu aineistoa mitä erilaisimmissa tiedostomuodoissa ja painettuna. Aineistosta, joka saadaan valmiina PDFnä, ei yleensä toimiteta mitään muita muotoja. Painettuna toimitetut aineistot ovat skannaus-, tekstintunnistus- ja oikolukuprosessien jälkeen yleensä Word-muotoisina. PDFn huonona puolena voidaan pitää sitä, että se on edelleen hyvin pitkälle yhden valmistajan, Adoben, tuote. Siksi ei ole varmoja takeita siitä, että PDF-tiedostot olisivat avattavissa vielä vuosikymmentenkin kuluttua. Sama huoli pätee luonnollisesti monien muidenkin ohjelmien "omien" tiedostomuotojen kanssa. PDF:n ongelma on myös se, että tiedostomuoto (ainakin tällä hetkellä) on lopullinen eli sen editointimahdollisuudet ovat melko vähäisiä ja muunnettavuus (takaisin) johonkin toiseen muotoon on mahdotonta. Eri versioiden säilyttäminen sitoo myös karkeasti ottaen eri versioiden lukumäärän kertaisen määrän säilytystilaa.

Rakenteisuus, SGML ja XML

Dokumenttien rakenteisuus poistaa dokumentin aukeamattomuusongelman, koska dokumentti tallennetaan puhtaassa ascii-tekstimuodossa, joka on avattavissa esimerkiksi kaikilla tekstinkäsittelyohjelmilla. HTML on eräs SGMLn vaatimaton toteutus (DTD Data Type Definition), jossa siis tekstin eri osat erotellaan toisistaan tägien avulla. SGML tarjoaa paljon laajemmat ja monimutkaisemmat mahdollisuudet dokumenttien kuvailemiseksi. SGML sinällään ei ota kantaa dokumentin ulkoasuun, vaan muotoilu pitää hoitaa muilla tavoin. SGMLstä voidaan dokumentti konvertoida periaatteessa mihin tahansa muuhun elektroniseen tiedostomuotoon eri medioissa levitettäväksi tai tulostaa perinteisesti halutun ulkoasun mukaisesti. SGMLn ongelmana on sen monimutkaisuus eli kynnys SGMLään perustuvan julkaisujärjestelmän käyttöönotolle on melko korkea ja se vaatii myös jonkin verran suurempia taloudellisia investointeja kuin mitä esimerkiksi ELEKTRAn ratkaisuissa on jouduttu tekemään.

XMLstä on kaavailtu mullistavaa elektronisen julkaisemisen välinettä, joka käytännössä sijoittuu SGMLn ja HTMLn välimaastoon. Se tarjoaa HTMLää monipuolisemman valikoiman itse määriteltäviä tägejä, mutta on samalla SGMLää yksinkertaisempaa ja helppokäyttöisempää. XML ei kokonaisuudessaan ole vielä täysin valmis, vaan nimenomaan esimerkiksi ulkoasun muotoiluun liittyvien tyylimääritysten tekeminen on edelleen kesken.

XML soveltuisi hyvin käytettäväksi myös ELEKTRAssa. Jos ELEKTRAn aineisto olisi tallennettuna XML-muotoon, ei enää tarvitsisi kantaa huolta eri ohjelmista ja niiden versioista, vaan yksi tiedosto riittäisi periaatteessa kokonaan, koska XMLstä voidaan ns. "lennossa" konvertoida dokumentit toisiin muotoihin. Tulevaisuus tuo todennäköisesti tullessaan XML-selaimia, jolloin konversiota esimerkiksi HTMLään ei enää tarvittaisi ja tulostusta varten dokumentit saadaan tarvittaessa haluttuun muotoon. Käytännössä Oulun yliopistossa, joka kirjaston kautta oli mukana myös ELEKTRAn I-vaiheessa väitöskirjojen välityshankkeellaan, tallentaa tällä hetkellä työt sekä SGML-muotoon että PDFksi. PDF ja HTML ovat verkossa jaeltavat tiedostomuodot.

Verkkoraha/HST

Maailmalla ja kotimaassa on ollut vireillä lukuisia hankkeita, joiden pyrkimyksenä on ollut kehittää järjestelmä, jonka avulla maksaminen verkossa olisi helppoa, turvallista ja maksaminen olisi kannattavaa maksettavan summan suuruudesta riippumatta. Tässä työssä ei kukaan ole vielä onnistunut niin, että käyttöön olisi saatu todella toimiva järjestelmä, jonka käyttäjät olisivat omaksuneet. Tuorein yritys jonkinasteiseksi verkkoasioimisen apuvälineeksi on kotimainen HST (Henkilön Sähköinen Tunnistaminen) -hanke. HST:n ongelmana on tällä hetkellä kuitenkin sellaisten sovellusten puute, joilla kortin sisältämää tietoa, myös rahakukkaroa, voitaisiin käyttää ja hyödyntää.. Lisäksi kortin käyttö vaatii tietokoneeseen liitettävän kortinlukijan.

Varsinkin pienten summien maksaminen verkon välityksellä on ongelmallista, koska useimmissa tapauksissa tapahtumista aiheutuvat (hallinnolliset) kulut muodostuvat helposti itse maksettavaa summaa suuremmiksi.

Periaatteessa ELEKTRASTA voisi joskus tulla palvelu, joka on käytettävissä kaikkialta, myös kotitalouksien tietokoneilta. Tämä edellyttää kuitenkin tekniikan oleellista kehittymistä erityisesti verkkomaksamisen alueella. Yleinen käyttö voisi toimia organisaatioiden lisenssikäytön rinnalla siten, että jokaisesta haetusta artikkelista perittäisiin pieni korvaus. Kaikki tämä edellyttää kuitenkin verkkomaksujärjestelmää, jossa pientenkin summien siirtäminen on kannattavaa.

LIITTEET

SOPIMUS ELEKTRA-PALVELUN VERKKOKÄYTÖSTÄ

1 § Sopijapuolet

Tämän sopimuksen osapuolina ovat:

- 1) Helsingin yliopisto (jäljempänä Yliopisto) palvelun tilaajana ja käyttäjien edustajana
- 2) Helsingin yliopiston kirjasto (jäljempänä Kirjasto) Elektra-palvelun ylläpitäjänä
- 3) Kopiosto ry (jäljempänä Kopiosto) Elektra-palvelussa yleisön saataville saatettavien teosten oikeudenhaltijoiden edustajana

2 § Määritelmät

Helsingin yliopiston verkko (jäljempänä yliopistoverkko)

Helsingin yliopiston verkolla tarkoitetaan tässä sopimuksessa Helsingin yliopiston hallinnoimaa suljettua tietoverkkoa, jonka käyttö edellyttää IP-tunnuksen määrittämistä käyttöön oikeutetuille koneille. Kuvaus verkosta ja sen laajuudesta on liitteessä 1.

Elektra-tietokanta

Elektra-projektin käyttöä varten perustettu Helsingin yliopiston kirjaston hallinnoima tietokanta, johon on tallennettu Elektra-projektissa yleisön käyttöön tarkoitetut teokset.

Elektra-projekti

Tieteellisten Seurain Valtuuskunnan koordinoima ja opetusministeriön tukema määräaikainen projekti, jonka tarkoituksena on kehittää malli teosten välittämiseksi digitaalisessa muodossa kirjastojen hallinnoimien tietoverkkojen kautta yleisön saataville Suomessa.

Teos

Tämän sopimuksen kohteena oleva, Elektra-tietokantaan sisältyvä kirjallinen tai taiteellinen teos, valokuva, luettelo tai muu tekijänoikeussuojan kohde.

3 § Sopimuksen kohde

Sopimuksen kohteena ovat oikeus saattaa yliopistoverkon välityksellä Elektra-tietokantaan sisältyvät teokset yleisön saataville sekä verkon käyttöön oikeutettujen henkilöiden oikeus käyttää teoksia.

Tässä sopimuksessa Kopiosto antaa edustamiensa oikeudenhaltijoiden puolesta käyttöoikeuden teoksiin toisaalta Yliopistolle yleisön saataville saattamista varten sekä käyttöön oikeutetuille henkilöille teosten käyttöä varten että kirjastolle tämän sopimuksen tarkoittaman palvelun järjestämisen kannalta välttämättömään teosten käyttöön.

4 § Sopimuksen tarkoitus

Osapuolet toteavat, että sopimuksen tarkoituksena on myöntää Yliopistolle kokeiluluontoisesti lupa käyttää Elektra-tietokantaan sisältyviä teoksia yliopistoverkon välityksellä.

Sopimuksen käyttöehdot ja korvaustaso ovat nimelliset eivätkä sido osapuolia neuvoteltaessa mahdollisesta Elektra-palvelun myöhemmästä käytöstä ja sen ehdoista. Kaikki sopimuksen tarkoittamaa käyttöä koskevat tiedot ovat luottamuksellisia.

Osapuolet sitoutuvat toimimaan sopimuksen puitteissa avoimessa yhteistyössä edistääkseen Elektra-palvelun sopimuksen sallimaa käyttöä ja vaihtamaan tietoja ja kokemuksia palvelun käytöstä kokeilujakson aikana.

5 § Käyttöön oikeutettujen piiri/ henkilöt

Elektra-tietokannan käyttöön ovat oikeutettuja kaikki ne henkilöt, joilla on oikeus käyttää yliopistoverkkoa (jäljempänä käyttäjät).

6 § Käyttölupa

Kirjasto ja Kopiosto myöntävät Yliopistolle oikeuden:

- 1) saattaa teokset yliopistoverkon välityksellä käyttäjien saataville ja käytettäväksi seuraavilla tavoilla (sallitut käyttötavat)
 - a) teosten lukeminen ja katselu tietokoneen näytöltä
 - b) digitaalisen kopion valmistaminen yksittäisistä teoksista käyttäjän tietokoneen muistiin opiskelu- ja tutkimustarkoitusta varten tai Yliopiston sisäistä hallinnollista käyttöä varten.
 - c) paperikopion valmistaminen tulostamalla yksittäisistä teoksista ja tulosteen valokopiointi ja valokopioiden käyttö Kopioston valokopiointia yliopistoissa koskevien sopimusten rajoissa ja niiden ehdoilla.
- 2) käyttää teoksia kohdan 1 valmistelun edellyttämällä tavalla.

7 § Palvelun avaaminen

Kirjasto on avannut Elektra-tietokannan yliopistoverkossa käytettäväksi 15.10.1999.

8 § Yliopiston huolellisuusvelvollisuus

Yliopisto sitoutuu ryhtymään kaikkiin tarvittaviin toimenpiteisiin sen ehkäisemiseksi, ettei teoksia käytetä tämän sopimuksen vastaisesti. Tämä huolellisuusvelvollisuus koskee erityisesti yliopistoverkon järjestämistä ja ylläpitoa suljettuna verkkona sekä yliopiston henkilöstön toimintaa ja toiminnan ohjausta.

9 § Korvaus Elektra-palvelun käytöstä

Tämän sopimuksen mukaisesta teosten käytöstä yliopisto maksaa nimellisenä korvauksena jaksolta 15.10.1999 -31.3.2000 x markkaa. Tämä korvaus kattaa sekä Kopioston että Kirjaston osuuden.

10 § Vastuu

Yliopisto vastaa kaikesta vahingosta, menetyksestä ja haitasta, joka johtuu sen tämän sopimuksen vastaisesta menettelystä tai sopimuksen mukaisten velvoitteiden laiminlyönnistä.

Teosten elektroniset versiot on tarkastettu huolellisesti. Jos elektronisen teoksen sanamuoto tai muu ilmaisu kuitenkin poikkeaa vastaavasta graafisessa muodossa julkaistusta teoksesta, jälkimmäisen julkaisun ilmausta on pidettävä oikeana.

11 § Luvan voimassaolo ja luvan päättymisestä seuraavat velvollisuudet

Tämän sopimuksen mukainen käyttölupa on voimassa kokeilujakson ajan, 15.10.1999 – 31.3.2000.

12 § Luvan irtisanominen

Kopiosto tai Kirjasto voivat irtisanoa luvan päättymään välittömästi jos on ilmeistä, että teoksia on käytetty oleellisesti tämän sopimuksen ehtojen vastaisesti tai Yliopisto muutoin olennaisesti rikkoo tämän sopimuksen mukaisia velvoitteitaan.

Irtisanominen tapahtuu kirjallisesti.

13 § Riitöjen ratkaisu

Tämän sopimuksen tulkinnasta aiheutuvat erimielisyydet ratkaistaan ensisijaisesti neuvotteluteitse. Mikäli tämä ei onnistu, riita alistetaan Helsingin käräjäoikeuden ratkaistavaksi.

14 § Sopimuskappaleet

Tämä sopimus on tehty kolmena samansanaisena kappaleena, yksi kullekin osapuolelle.

Helsingissä _____. päivänä lokakuuta 1999

Helsingin yliopisto

Helsingin yliopiston kirjasto

Kopioisto ry

SOPIMUS ELEKTRA-PALVELUN VERKKOKÄYTÖSTÄ

1 § Sopijapuolet

Tämän sopimuksen osapuolina ovat:

- 1) FinELib konsortion edustajana sopimukseen liittyneiden organisaatioiden puolesta Helsingin Yliopiston kirjasto (jäljempänä FinELib).
- 2) Helsingin yliopiston kirjasto (jäljempänä Kirjasto) Elektra-palvelun ylläpitäjänä ja Elektra-tietokannan oikeudenhaltijana
- 3) Kopiosto ry (jäljempänä Kopiosto) Elektra-palvelussa yleisön saataville saatettavien teosten oikeudenhaltijoiden edustajana

2 § Määritelmät

Sopimukseen liittyneet organisaatiot

Sopimukseen liittyneillä organisaatioilla tarkoitetaan niitä yliopistoja, ammattikorkeakouluja ja tutkimuslaitoksia, joiden puolesta Helsingin Yliopiston kirjasto on valtuutettuna allekirjoittanut tämän sopimuksen. Sopimukseen liittyneet organisaatiot on lueteltu liitteessä (Liite 1).

Käyttöön oikeutetut henkilöt

Elektra-tietokannan käyttöön ovat oikeutettuja kaikki sopimukseen liittyneiden organisaatioiden opiskelijat, tutkijat, henkilökunta ja niiden kirjastojen paikallisasiakkaat. Käyttöoikeuden tunnistus tapahtuu IP-osoitteiden avulla. Sopimuksen liittyneiden organisaatioiden IP-osoitteet on lueteltu liitteessä (Liite 2).

Elektra-tietokanta

Elektra-projektin käyttöä varten perustettu Helsingin yliopiston kirjaston hallinnoima tietokanta, johon on tallennettu Elektra-projektissa yleisön käyttöön tarkoitettut teokset.

Elektra-projekti

Tieteellisten seurain valtuuskunnan koordinoima määräaikainen projekti, jonka tarkoituksena on kehittää malli teosten välittämiseksi digitaalisessa muodossa kirjastojen hallinnoimien tietoverkkojen kautta yleisön saataville Suomessa.

Teos

Tämän sopimuksen kohteena oleva, Elektra-tietokantaan sisältyvä kirjallinen tai taiteellinen teos, valokuva, luettelo tai muu tekijänoikeussuojan kohde.

3 § Sopimuksen kohde

Sopimuksen kohteena ovat oikeus saattaa tietoverkon välityksellä Elektra-tietokantaan sisältyvät teokset yleisön saataville sekä Elektra-tietokannan käyttöön oikeutettujen henkilöiden oikeus käyttää teoksia. Tämän sopimuksen liitteeksi on otettu kuvaus Elektra-tietokannan sisällöstä (Liite 3).

Tässä sopimuksessa Kopiosto antaa edustamiensa oikeudenhaltijoiden puolesta käyttöoikeuden teoksiin toisaalta kirjastolle yleisön saataville saattamista varten sekä käyttöön oikeutetuille henkilöille teosten käyttöä varten että kirjastolle tämän sopimuksen tarkoittaman palvelun järjestämisen kannalta välttämättömään teosten käyttöön.

4 § Sopimuksen tarkoitus

Osapuolet toteavat, että sopimuksen tarkoituksena on myöntää FinELibille kokeiluluontoisesti lupa käyttää Elektra-tietokantaan sisältyviä teoksia tietoverkon välityksellä.

Sopimuksen käyttöehdot ja korvaustaso ovat nimelliset eivätkä sido osapuolia neuvoteltaessa mahdollisesta Elektra-palvelun myöhemmästä käytöstä ja sen ehdoista. Kaikki sopimuksen tarkoittamaa käyttöä koskevat tiedot ovat luottamuksellisia.

Osapuolet sitoutuvat toimimaan sopimuksen puitteissa avoimessa yhteistyössä edistääkseen Elektra-palvelun sopimuksen sallimaa käyttöä ja vaihtamaan tietoja ja kokemuksia palvelun käytöstä kokeilujakson aikana.

5 § Käyttöoikeudet

Kirjasto ja Kopiosto myöntävät sopimukseen liittyneille organisaatioille oikeuden:

1) saattaa teokset tietoverkon välityksellä käyttöön oikeutettujen henkilöiden saataville ja käytettäväksi seuraavilla tavoilla (sallitut käyttötavat)

- a) teosten lukeminen ja katselu tietokoneen näytöltä
- b) digitaalisen kopion valmistaminen yksittäisistä teoksista käyttäjän tietokoneen muistiin
 - opiskelu- ja tutkimuskäyttöön
 - sisäiseen hallinnolliseen käyttöön.
- c) paperikopion valmistaminen tulostamalla yksittäisistä teoksista ja tulosteen valokopiointi ja valokopioiden käyttö Kopioston valokopiointia koskevien sopimusten rajoissa ja niiden ehdoilla.
 - sopimukseen on otettu liitteeksi yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen sekä valtionhallinnon valokopiointisopimukset (liite 4). Sopimukseen liittyneen organisaation tulee varmistaa, että sillä on tai sitä koskee voimassaoleva valokopiointisopimus.

2) käyttää teoksia kohdan 1 valmistelun edellyttämällä tavalla.

6 § Tukipalvelut ja koulutus

Sopimukseen sisältyy koulutus- ja neuvontapalveluita. Sopimuskaudella järjestetään 1-3 Elektra-koulutustilaisuutta tarpeen mukaan ja näiden lisäksi Elektra-koulutusta tarjotaan osana Linnea-tietokantojen koulutusta. Lisätietoja: <http://linnea.helsinki.fi/asiantuntija.html> .

Puhelinneuvontaa on saatavilla Linnea-tietokantojen puhelintuesta arkisin klo 9-11 välisenä aikana. Lisätietoja: <http://linnea.helsinki.fi/yhteistietokannat/tuki.html> .

7 § Korvaus Elektra-palvelun käytöstä

Tämän sopimuksen mukaisesta teosten käytöstä FinELib maksaa korvauksena yliopistojen osalta jaksolta 1.4.2000 -31.12.2001 yhteensä x markkaa. Tämä on kokonaiskorvaus palvelun käyttämisestä kyseiseltä ajanjaksolta. Korvaus maksetaan erillistä laskua vastaan.

Osapuolet neuvottelevat erikseen muiden organisaatioiden liittymisestä sopimukseen ja tästä perittävästä korvauksesta.

8 § Koekäyttö

FinELib:llä on oikeus avata Elektra-palvelu kahden viikon ajaksi korvauksetta ammattikorkeakoulujen / muiden FinELib konsortion edustamien organisaatioiden koekäyttöön. Koekäytön ajankohdasta on ilmoitettava erikseen Kopiostolle.

9 § Arvonlisävero

FinELib sitoutuu maksamaan tämän sopimuksen mukaista palvelua mahdollisesti koskevan arvonlisäveron määrän Kopiostolle sovitun korvaussumman lisäksi, jos tällaisen veron suorittaminen ilmenee välttämättömäksi. Osapuolet neuvottelevat erikseen tämän sopimuskohdan toteuttamisesta.

10 § Käyttötiedot

Helsingin Yliopiston kirjasto toimittaa FinELibille neljästi vuodessa tietokannan käyttöä koskevat tiedot. Helsingin Yliopiston kirjaston tulee toimittaa tiedot siitä, montako kertaa Elektra-tietokantaan on oltu yhteydessä tähän sopimukseen liittyneistä organisaatioista ja mitä aineistoa Elektra-tietokannasta on käytetty.

11 § Sopimukseen liittyneiden organisaatioiden huolellisuusvelvollisuus

Sopimukseen liittyneet organisaatiot sitoutuvat ryhtymään tarvittaviin toimenpiteisiin sen ehkäisemiseksi, ettei teoksia käytetä tämän sopimuksen vastaisesti. Tämä huolellisuusvelvollisuus koskee erityisesti tämän sopimuksen mukaisen luvan saaneen organisaation henkilöstön toimintaa ja toiminnan ohjausta.

12 § Vastuu

Sopimukseen liittyneet organisaatiot vastaavat kukin omasta puolestaan kaikesta välittömästä vahingosta, menetyksestä ja haitasta, joka johtuu niiden tämän sopimuksen vastaisesta menettelystä tai sopimuksen mukaisten velvoitteiden laiminlyönnistä.

Jos elektronisen teoksen sanamuoto tai muu ilmaisu poikkeaa vastaavasta graafisessa muodossa julkaistusta teoksesta, jälkimmäisen julkaisun ilmausta on pidettävä oikeana.

13 § Luvan voimassaolo

Tämän sopimuksen mukainen käyttöluva on voimassa 1.4.2000 - 31.12.2001. Sopimuksen päätyttyä FinELibille jää kuitenkin pysyvä käyttöoikeus Elektra-tietokantaan siinä muodossa ja laajuudessa kuin se on tämän sopimuksen päättyessä. Teosten käyttö on sallittu kuitenkin vain Helsingin Yliopiston kirjaston, eli Kansalliskirjaston päätoimipaikan tiloissa sijaitsevilla tietokoneilla.

14 § Sopimuksen irtisanominen

Kopiosto tai Kirjasto voivat irtisanoa sopimuksen ja sen mukaisen käyttöluvan päättymään välittömästi jos on ilmeistä, että teoksia on käytetty tahallaan tai törkeästi tuottamuksesta tämän sopimuksen ehtojen vastaisesti tai sopimukseen osallistunut organisaatio muutoin olennaisesti rikkoo tämän sopimuksen mukaisia velvoitteitaan.

Irtisanominen tapahtuu kirjallisesti.

15 § Riitojen ratkaisu

Tämän sopimuksen tulkinnasta aiheutuvat erimielisyydet ratkaistaan ensisijaisesti neuvotteluteitse. Mikäli tämä ei onnistu, riita alistetaan Helsingin käräjäoikeuden ratkaistavaksi.

16 § Sopimuskappaleet

Tämä sopimus on tehty kolmena samansanaisena kappaleena, yksi kullekin osapuolelle.

Helsingissä _____. päivänä _____kuuta 2000

Helsingin Yliopiston kirjasto omasta puolestaan ja
FinELib konsortion jäsenten puolesta

Kopiosto ry

Liite 3 Kustantajien/julkaisijoiden valtakirja aineiston verkkokäytölle

Valtakirja tieteellisten artikkelien verkkokäyttöön

B 1

Kustantaja antaa valtuutuksen vain omalta osaltaan

Valtuutuksen antaja: _____
(Kustantaja tai julkaisija, jäljempänä kustantaja)

Valtuutuksen saaja: Kopiosto ry, Hietaniemenkatu 2, 00100 Helsinki

(Jäljempänä Kopiosto)

1 § Määritelmät

Tietokanta

Helsingin yliopiston kirjaston hallinnoima tietokanta, johon on tallennettu Elektra-projektissa ja muissa vastaavissa projekteissa yleisön käyttöön tarkoitetut teokset.

Projekti/projektit

Tieteellisten seurain valtuuskunnan koordinoima ja opetusministeriön tukema määräaikainen Elektra-projekti tai sitä vastaava projekti, jonka tarkoituksena on kehittää malli teosten välittämiseksi digitaalisessa muodossa kirjastojen hallinnoimien tietoverkkojen kautta yleisön saataville Suomessa.

Teos

Jäljempänä 3 §:ssä nimettyyn julkaisuun tai julkaisuihin sisältyvä kirjallinen tai taiteellinen teos, valokuva, luettelo tai muu tekijänoikeussuojan kohde.

2 § Tarkoitus

Tämän valtakirjan tarkoituksena on antaa Kopiostolle oikeus myöntää kustantajan puolesta rajoitettuja käyttöluovia tieteellisten julkaisujen ja niihin sisältyvien teosten verkkokäyttöä koskeviin kokeiluprojekteihin, kuten Elektra-projektiin. Näissä kokeiluprojekteissa ovat edustettuina tiedeyhteisön, kirjastolaitoksen ja oikeudenhaltijoiden edustajat.

Tekijät antavat omalta osaltaan suostumuksen teosten käyttöön projekteissa.

Kopioston on kaikissa tähän valtuutukseen liittyvissä toimenpiteissään pyrittävä edistämään tasapuolisesti valtuutuksen antaneiden oikeudenhaltijoiden etuja.

Kustantajan etujen huomioiminen tarkoittaa erityisesti sitä, että valtuutuksen nojalla myönnetyt käyttöluvut eivät saa vaikuttaa kielteisesti kustantajan oman elektronisen tai graafisen julkaisemisen toimintaan tai kehitykseen.

3 § Valtuutuksen sisältö:

Kustantaja valtuuttaa Kopioston myöntämään puolestaan rajoitettuja käyttöluovia teoksiin, jotka on julkaistu tai julkaistaan kustantajan julkaisussa tai julkaisuissa nimeltä:

Valtuutus koskee kustantajan hallitsemaa tekijänoikeuslain mukaisia oikeuksia. Valtuutus ei rajoita kustantajan oikeutta määrätä teosten käytöstä muissa yhteyksissä. Valtuutus ei koske julkaisujen tekijöillä teoksiin mahdollisesti olevia oikeuksia.

Tällä valtuutuksella Kopiosto saa oikeuden myöntää kustantajan puolesta jäljempänä määriteltyjä käyttöluvia. Käyttöluvut koskevat yllämainittuihin julkaisuihin sisältyvien teosten kokeiluluontoista verkkokäyttöä. Kopiosto ilmoittaa kustantajalle vuosittain, missä projekteissa valtuutusta on käytetty (ks. jäljempänä kohta 7). Kopiosto saa oikeuden sopia kustantajan puolesta käyttöoikeuden laajuudesta ja periä käytöstä korvaukset ja tilittää ne kustantajalle.

Tällä valtakirjalla saatua valtuutusta Kopiosto ei saa siirtää edelleen kolmannelle.

Tämä valtakirja antaa Kopiostolle oikeuden myöntää teoksia koskevia käyttöluvia seuraavin ehdoin:

1. Käyttöluva laaditaan kirjallisena ja määräaikaisena.
2. Käyttöluva koskee teosten kopiointia ja yleisön saataville saattamista projektien verkkokäyttöhankeissa ja niiden valmistelussa.
3. Teosten käyttö ja tallennus tapahtuu Helsingin Yliopiston kirjaston hallinnoiman tietokannan avulla.
4. Kopiosto toimittaa kustakin käyttöilupaa koskevasta sopimuksesta jäljennöksen kustantajalle kahden viikon kuluessa sopimuksen allekirjoituspäivästä. Kustantajalla on oikeus kieltää julkaisunsa käyttö sopimuksen mukaiseen tarkoitukseen ilmoittamalla siitä Kopiostolle kahden viikon kuluessa siitä, kun jäljennös sopimuksesta on saapunut kustantajalle.
5. Kopiostolla on oikeus neuvotella ja sopia projektien puitteissa teosten käytön ehdoista ja periä sovitut korvaukset. Peritty korvaus voi, ottaen huomioon projektien kokeiluluontoisuuden, olla nimellinen.
6. Kopiostolla on oikeus esittää vaatimuksia, esiintyä kustantajan puolesta oikeudessa sekä sopia sellaisesta teosten väärinkäytöstä joka kohdistuu tämän valtuuden perusteella tapahtuneeseen teosten saattamiseen yleisön saataville.
7. Kopiosto lähettää kustantajalle vuosittain tilitysraportin kunkin kalenterivuoden osalta seuraavan vuoden toukokuun loppuun mennessä. **Tilitysraportissa tiedotetaan siitä**

mitkä organisaatiot ovat sopineet julkaisujen ja teosten käytöstä
miten kerättyjen tilastojen mukaan kustantajan julkaisuja on käytetty
mikä on kustantajan osalle tullut korvausmäärä
8. Kopiosto ei peri välitystehtävistä projektien ajalta korvausta edellyttäen, että projektien kustannukset katetaan olennaisilta osin ulkopuolisella projekteihin kohdistetulla rahoituksella. Muussa tapauksessa peritään Kopioston kullekin vuodelle erikseen vahvistama hallintokuluvähennys. Vuonna 1999 hallintokuluvähennys oli 13.3 %.

4 § Valtuutuksen hallinnointi

Tämän valtuutuksen käyttöä, sen nojalla tehtäviä sopimuksia sekä korvausten jakoa valvoo Kopioston hallituksen asettama oikeudenhaltijoiden johtoryhmä. Johtoryhmän jäseninä ovat projekteissa mukana olevien julkaisu- ja tekijäryhmien edustajat. Valtuutuksen käytöstä vastaa kuitenkin Kopiosto.

Valtuutuksen allekirjoitushetkellä johtoryhmässä ovat edustettuina Tieteellisten seurain valtuuskunta, Suomen tiedekustantajien liitto ry, Suomen tiedetoimittajien liitto ry sekä Suomen tietokirjailijat ry. Johtoryhmän puheenjohtaja toimii Kopioston edustajana.

5 § Voimassaoloaika

Tämä valtuutus on voimassa Elektra-projektin ja sitä vastaavien jatkoprojektien ajan.

6 § Irtisanominen

Kustantajalla on oikeus irtisanoa tämä valtuutus lakkaamaan kirjallisella ilmoituksella. Ilmoitus tulee toimittaa Kopiostoon tilitysraportin saamista seuraavan kalenterikuukauden loppuun mennessä. Irtisanominen tulee voimaan seuraavan kalenterivuoden alusta

7 § Muut ehdot

Tämän käyttöluvan ehdot ovat soveltuvin osin, erityisesti koskien tekijänoikeudellisia periaatteita, muutoin samat kuin aikaisemmin Elektra-projektissa käytetyn sopimusmallin ehdot. Aikaisempi Elektra-sopimus on kokonaisuudessaan nähtävissä osoitteessa <http://renki.lib.helsinki.fi/elektra>.

8 § Korvaukset

Tämän valtuutuksen tarkoittaman käytön osalta projektin oikeudenhaltijajohtoryhmä on tekijöille suosittanut vaihtoehtoa, etteivät he perisi teostensa käytöstä projekteissa korvausta. Tämä kasvattaa vastaavasti kustantajille tulevaa korvausta.

Tähän valtakirjaan on liitetty tekijöiden ja kustantajan sekä kustantajan ja julkaisijan välistä korvausten jakoa koskeva osio. (Liite 1). Tässä liitteessä oleva, tekijöiden ja kustantajan välistä jakoa koskeva kohta A tulee sovellettavaksi vain jos tekijä ei hyväksy oikeudenhaltijoiden johtoryhmän yllä mainittua suositusta

Kustantajille oikeudenhaltijoiden johtoryhmä suosittelee, että he hyväksyisivät liitteen 1 kohdissa A ja B molemmissa vaihtoehtojen yksi.

Jos allekirjoitetussa valtakirjassa ei ole merkintää liitteessä 1, tulkitaan valtakirjaa siten, että kustantaja on hyväksynyt oikeudenhaltijoiden johtoryhmän nämä suositukset .

Tämän valtakirjan nojalla perityt korvaukset tilitetään kustantajalle vuosittain korvausvuotta seuraavan kalenterivuoden loppuun mennessä. Korvausten jaossa käytetään soveltuvin osin niitä periaatteita joista on sovittu aikaisemmassa Elektra-sopimuksessa.

9 § Päiväys ja allekirjoitus:

_____ päivänä _____ kuuta vuonna _____

Kustantajan/Julkaisijan allekirjoitus
